

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII
Международная научная конференция студентов и молодых
ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International
Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE
BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

ИНКЛЮЗИВТІ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУДАҒЫ АРТ-СПОРТТЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Дәркенбай Аликен

e-mail: d.aliken@mail.ru

«Мәдениеттану» ББ 2-ші курс магистранты,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші –Ермагамбетова К.С.

Мақала тақырыбының өзектілігі мәдениеттің жаңа құбылысы-инклюзияға қатысты тұжырымдамалық вакуумды жеңу қажеттілігіне байланысты. Аса күрделі антропо-элеуметтік-мәдени жүйенің белгілері бар бұл құбылыс оның дүниетанымдық әмбебаптық ретінде қалыптасу кезеңінде, ең алдымен денсаулық сақтау саласындағы тапшылығы бар адамның құнсыздану проблемаларымен байланысты «осалдықтарды» диагностикалауға және оларды жеңуге жағдай жасауға қабілетті. Зерттеушілердің алдында ашылған ауқымды проблемалық өріс инклюзияны бүкіл қоғамдастықтың дамуы үшін әр адамның сөзсіз құндылығын растайтын күрделі ойлаудың көрінісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. «Бұл құбылыс гендерлік, этникалық, діни, жеке немесе басқа параметрлер деңгейінде топтық сәйкестікті «бұзатын» көптеген басқа осалдықтарды жеңудің маңыздылығын ашады» [1]. Кешенділік буынының элеуметтік-мәдени тәжірибесінің өлшемі, сондай-ақ өркениетаралық модернизацияның құралы бола отырып, инклюзия элеуметтік әділеттілікке деген қажеттілікті арттыратын алшақтықтар мен айырмашылықтар жағдайында қауіп-қатерлерге қарсы тұру қабілетін көрсетеді.

Адамдар өздерінің элеуметтік және эмоционалдық айырмашылықтарымен элеуметтік өмірдің мүшесі ретінде өмірлерін жалғастырып келеді. Жеке тұлғаның мүгедектікке ұшырауы және осы мүгедектік дәрежесіне байланысты қозғалыстың шектелуі немесе сезімдік жоғалтулардан туындаған жетіспеушілік оны қоғамның басқа мүшелерінен ерекшелуі мүмкін. Ерекше қажеттілігі бар жандардың ағзасындағы эмоционалдық, психикалық және физикалық ерекшеліктерді көрсету арқылы; элеуметтік көзқарастар мен артықшылықтардың нәтижесінде өмірдің көптеген аспектілерінде шектеулер мен кедергілерге тап болады.

Көру қабілеті нашар адамдар, жалпы, көру қабілетінің бұзылуынан зардап шегетін және көру қабілетін тиімді пайдалана алмайтын адамдар. Көру қабілетін толық пайдалана алмайтын адамдарды тұжырымдайтын нақты анықтамаға жету оңай емес. Себебі көру кемістігі бұл жеке адамның психикалық және элеуметтік дамуының ілгерілеуіне, олардың оқу дағдыларын арттыруға және жеке тұлғалардың күнделікті іс-әрекетіне кері әсер ететін бір кемістік. Осы орайда зағип жандардың өмірдің көптеген кезеңдерінде өміріне кері әсерін азайтатын, көру қабілеті нашар адамдардың күнделікті өмірде орнын толтыратын, элеуметтену арқылы өмірге қосатын, мақсатына белгілі бір шабытпен итермелейтін, көру қабілетінің бұзылуы кемістік емес деген идеяны қабылдауға көмектесетін маңызды элементтердің бірі ол спорт.

Спорт денсаулықты дамытумен қатар белгілі бір ережелер бойынша жарысқа қатысуға, толқуды сезінуге, бәсекеге түсуге және жарыста жеңіске жетуге ұмтылу сезімдерін қамтиды. Түрік зерттеушілері көру қабілеті төмен адамдар үшін: «спорт - бұл адамдардың жеңіске жету үшін күресуге деген жігерімен ережелер аясында жасайтын дене жаттығулары. Спортпен айналысатын адамның өзіне деген сенімділігі артады, қоршаған ортамен жақсы үйлеседі, психикалық денсаулығы бірқалыпты және тұрақты болады» [2] – тұжырым айтады. Сөзсіз, мүмкіндігі шектеулі жандар спорттық шараларда да белсенді орын алады.

Спорт – физикалық және психикалық тұрғыдан адамның денсаулығын жақсартатын, элеуметтік ортамен қарым-қатынасын арттыратын, адамды психикалық және қимыл-қозғалысы

жағынан белгілі бір деңгейге жеткізетін биологиялық, педагогикалық және әлеуметтік құбылыс. Осы себепті спорт мүмкіндігі ерекше тұлғалардың әлеуметтік бейімделуін жүзеге асыратын құрал ретінде қарастырылуы керек.

Зағип адамдарға арналған көптеген спорт түрлері бар. Сондай-ақ ерекше қабілеті бар жандардың әрбір түріне арнайы қызмет көрсететін спорт федерациялары бар, олардан спорт салалары мен олар қатыса алатын ұйымдар туралы ақпарат алуға болады.

Көз мүгедектеріне арналған ең танымал спорт түрінің бірі – Голбол, ол көру қабілеті нашар адамдарға арналған футбол болып саналады. Футболдан айырмашылығы, Голбол командалары 6 ойыншыдан тұрады және 18x9 метр өлшемін қамтитын волейбол алаңында ойналады. Футбол добының ішінде қоңырау орналасқан, осылайша ойыншылар ыңғайлырақ ойнай алады және доптың орнын бақылай алады. Футбол алаңында, адамдар алаңның қай жерде екенін, қай жаққа қарап тұрғанын түсіну үшін алаңда түрлі рельефтік белгілер орналасқан. Жарыстың әділ өтуін қамтамасыз ету үшін ойыншылар жарыс бойы қара көз маскаларын киюі шарт. Сонымен қатар Голболда ойыншылар ойынды оңай қадағалай алуы үшін залда аудитория тыныш болуы керек деген шарт қойылады. Барлық халықаралық спортшылар заңды түрде көру қабілеті нашар болуы керек. Ойынның мақсаты – қарсыластар арасында допты беру және олардың торына тастау арқылы гол соғу [3].

Голбол алғаш рет 1976 жылы Паралимпиадалық спорт бағдарламасына енгізіліп, Голболдан бірінші әлем чемпионаты 1978 жылы Австрияның Вокламарк қаласында өтті. Голбол спортын Халықаралық зағиптар спорты федерациясы (IBSA) басқарады, және федерация тарапынан төрт жылда бір рет әлем чемпионаты өткізіледі.

Көз мүгедектеріне арналған келісі бір спорт түрі – пара дзюдо. Адам өзінің қайда екенін түсінуі үшін дзюдодағы кәдімгі жастықшаның орнына рельефі бар жастықша қолданылады. Паралимпиадалық дзюдо Олимпиадалық дзюдо сияқты ережелерді сақтайды. Жарыстар ерлер үшін бес минут, әйелдер үшін төрт минутқа созылады. Мақсаты – шебер қимылдармен ұпай жинау арқылы қарсыласынан басымдық алу немесе қарсыласты шалқасынан жатқызып ұпай жинау. Ерлер қатыса алатын матчтар Халықаралық дзюдо федерациясы реттейтін ережелер аясында өтеді. Бұл спорт түрін Халықаралық зағиптар спорты федерациясы (IBSA) басқарады. Алғаш Паралимпиадалық ойындар 1988 Сеул қаласындағы олимпиададан бастау алады. Сонымен қатар 1992 жылы Барселонада өткен Паралимпиада ойындарында дзюдодан көру қабілеті нашар 53 спортшы қатысты.

Көру қабілеті нашар адамдарға арналған паралимпиада ойындарының ішінен азаматтар таңдай алатын тағы бір спорт түрі – пара жүзу. Басқа спорт түрлерінен айырмашылығы, жүзуде адамның мүгедектігіне қарамастан ешқандай қосымша құралдарды қолдануға болмайды. Барлық мүгедек спортшылар қатыса алатын бұл матчтарда мүгедектігі бар адамдар үшін бөлек матчтар ұйымдастырылады.

Пара жүзу халықаралық деңгейде шамамен 100 елде жүзеге асырылады және Паралимпиада ойындарында жиі өтетін ең ірі және ең тартымды спорт түрлерінің бірі болып қала береді. 1960 жылы Римде өткен Паралимпиада ойындарында осы спорт түрінен 15 елден 77 жүзуші бақ сынады. Пара жүзу World Para Swimming халықаралық паралимпиада комитетімен басқарылады және штаб-пәтері Германияда, Бонн қаласында орналасқан. Бұл спорт түріне мүмкіншілігі шектеулі барлық ер мен әйел спортшылар қатыса алады, ал жарыстар арқамен жүзу, брасс, баттерфляй, фристайл, аралас және эстафеталық стильдер бойынша өткізіледі.

Көру мүгедектеріне арналған келесі бір спорт түрі – пара жеңіл атлетика. Пара жеңіл атлетика - Паралимпиадалық спорт ішіндегі ең үлкен спорт түрі. Бұл 1960 жылы Римде (Италия) өткен бірінші Паралимпиада ойындарында ұсынылған сегіз спорт түрінің бірі болып өз жалғасын тапты. 1960 жылы Римде өткен Паралимпиада ойындарында пара жеңіл атлетикадан 25 медаль жеңіп алған барлығы 31 спортшы, 21 ерлер және 10 әйелдер қатысты. Бүгінгі таңда

Халықаралық Паралимпиада комитеті басқаратын Дүниежүзілік Пара Атлетика Халықаралық спорт федерациясы сияқты жұмыс істейді және штаб-пәтері Германияның Бонн қаласында орналасқан [4].

Спортшылар әр жарыста өздерінің арнайы спорттық классификациялары бойынша жарысады. Біреулер мүгедектер арбасында, ал кейбіреулері протездеуде жарысса, көзі нашар көретін спортшылар да көру қабілеті бар гидтен қолдау алады.

Жоғарыда келтірілген мысалда көз мүгедектеріне арналған паралимпиадалық ойындардың әлемдік деңгейде даму көрінісін және тарихын қозғадық. Алайда, көңіл қуантарлық нәтижелерге қарамастан, бүгінде параспорт қоғамда маңызды орын алады деп айту қиын. Дегенімен процесс жүріп жатыр: Халықаралық паралимпиада комитетінің қызметі белсенді жүргізілуде; жыл сайын қалалық, облыстық, республикалық, әлемдік турнирлер өткізіледі. Мұндай іс шаралар спортшының ұлттық құрамаға түсіп, халықаралық жарыстарға жолдама алуына мүмкіндік береді. Спортшылардың нәтижелері өсіп, Параспортпен айналысқысы келетіндердің саны артты. Сонымен қатар, мұндай спорттық іс-шаралар дене кемістігі бар спортшылардың мүмкіндіктерін көрсетуге мүмкіндік беріп қана қоймай, оларды күнделікті өмірге араласуына ынталандырады.

Экономикалық тұрғыдан паралимпиадалық спорт түрлері спорттық құрал-жабдықтардың, көліктің жаңа түрлерін шығаруға, қала инфрақұрылымын дамытуға ықпал етеді.

Бірақ, мүмкіндігі шектеулі жандардың мәселелеріне көбірек көңіл бөлінгенімен, паралимпиадалық спорт жүйесінде бірқатар қиындықтар бар, соның салдарынан параспорт көптеген адамдар үшін қиын және спортшылардың жаңа буынын тәрбиелеуде тиімсіз болып қалуда. Ерекше қажеттіліктері бар адамдарға арналған спорт нысандарының тапшылығы, арнайы құрал-жабдықтардың жоқтығы, әсіресе, өңірлерде бұл салада қосымша қаржыландыру бағдарламаларына қажеттілік туғызады. Сонымен қатар паралимпиада спортының қазіргі проблемасы кәсіби кадрлардың жетіспеушілігі болып табылады. Себебі пара-спортшылармен жұмыс істеудің өзіндік ерекшеліктері бар. Олардың эмоционалдық және физикалық мүмкіндіктері әртүрлі, мұндай спортшыларға жеке көзқарас қажет, білім және тәжірибе қажет, арнайы жаттығу әдістері қажет. Осы міндеттерді шешу, болашағынан үміт күттіретін жастардың паралимпиадашылар қатарына ұмтылуына жағдай жасау мемлекеттің, бизнестің, қоғамдық ұйымдардың бірлескен күш-жігерін қажет етеді.

Инклюзиялық мәдениетті қалыптастыру қазіргі әлемдегі өзекті мәселелердің бірі. ерекше қажеттілігі бар адамдарды қоғамның барлық саласына жұмылдыру бойынша қарқынды жұмыстар жүргізілуде. Олардың шығармашылық, спорт саласында жетістіктерін әртүрлі фестивальдер мен жарыстардан байқаймыз. 2012 жылы пайда болған Параолимпиадалық ойындар инклюзивті мәдениеттің ең жоғарғы көрінісі болып табылады. Сонымен қатар, Ұлыбританиядағы креативті индустрияны дамыту іс-шараларына да ерекше қажеттілігі бар адамдардың ат салысқанын жақсы білеміз. Ерекше қажеттілігі бар адамдардың шығармашылықпен, спортпен қатар технологияны игергендігін айқын көрсетеді.

Зерттеуші М.Глостанова бойынша, технологиялық даму тенденциялары байыпты ойлауды қажет етеді, психологиялық тұрғыда ерекше қажеттілігі бар адамдар бұл саланы игеруге өте икемді. Өйткені психологиялық тұрғыда олардың миының сол жақ бөлігі жақсы дамыған [5, 128 б]. Яғни, Smart-тың ақылды мүмкіндіктерін бейнелейтін аддитивті технологияларды қолдану қазіргі адамға көптеген бұзушылықтарды жеңуге мүмкіндік береді, оның өмірін толық және белсенді етеді, өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді, демек, жалпы қоғамның дамуына әсер етеді.

Технологиялық даму көптеген адамдардың заманауи шығармашылығының нәтижесі болып табылады, онда бір-бірімен бәсекелесу қажеттілігінің біртіндеп жойылуы байқалады, ынтымақтастыққа жол береді, тезистің өзектілігін ашады: «біз, адамдар, әлеуметтік түрміз.

Біздің бұл планетада өмір сүруіміз көбінесе біздің әлеуметтік дағдыларымызға байланысты. Бәсекелестік емес, ынтымақтастық бізді бүгінгі күнімізге әкелді. Дегенмен, біз өзімізді жақсы бөлісеміз. Бізге және оларға. Мен және сен» [6, 249 б]. Инклюзия қазіргі мәдениеттің әмбебаптығы ретінде әрекет ете отырып, құндылық-семантикалық негіздердің әрқайсысын әлеуметтік контекстке қосу бағытында өзгеруін ынталандырып, бірлесіп құру және ынтымақтастық құралдарын қолдана отырып, осы жағдайды өзгертуге арналған. Сонымен қатар, көптеген басқа контексттердегідей, болмысты технологияландыру өзін екілік түрде көрсетеді, бұл қазіргі заманғы адамның «виртуалды жағаларға» үлкен тәуелділігі бірінші орында тұрған «биологиялық технологияға агрессивті араласу» мәселесін айтарлықтай күшейтеді [7]. Мүмкіндігінше қол жетімді шындықты жасағысы келген қазіргі адам осы қажеттілікке байланысты болды, өйткені кез-келген қол жетімсіздік ол үшін жаһандық проблемаға айналады, бұл қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін кедергілердің болмауы рефлексияға ғана емес, сонымен бірге жауап беруге дайын емес жеке тұлғаны қалыптастырады деген хабардарлықты ынталандырады.оның әрекеттері. Осылайша, технологиялық шындық адамның өнімді жасаушы ретінде құнсыздануына байланысты, өйткені кез-келген қажеттілікті қанағаттандыру «түймені басудан» басқа күш-жігерді қажет етпейді. Бұл тұрғыдан алғанда, инклюзивті ойлаудың құндылықтары өте өзекті болып табылады, бұл олардың рефлексиясын ғана емес, сонымен қатар ауқымды орналастыруды ынталандыруды қажет етеді.

Смарт ойындар, голбол, пародзюдо инклюзивті мәдениетті қалыптастыруға ат салысатын арт-спорт деп санаймыз. Әрине, ерекше қажеттілігі бар адамдарға арналған арт-спорт ойындары аз емес. Дегенмен, мақалада осы үшеуіне тоқталуды жөн көрдік.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Шеманов, А.Ю. Самоидентификация человека и культура: монография/А.Ю. Шеманов // Академический проект - М., 2007. - 479 с
2. Spora Katılım Motivasyonu: Görme Engelli Sporcular Üzerine Bir Araştırma, Spor Bilimleri Dergisi//<http://www.tmpk.org.tr/yazarimizdan/gorme-engelliler-sporlari-milliyet-03-07-2010/>
3. Bailey, B.R. ve Wning, J. D. (1994). Using visual accents to enhance attending to communication symbols for students with severe multiple disabilities. *Re:View*, 26(3), 101- 118.
4. Demir, G.T., İlhan, E. L., Cicioğlu, H. I., & Serkan, K. (2017). Headmaster And Teacher Opinions For Special Olympics Young Athletes Program. *Ovidius University Annals, Series Physical Education and Sport/Science, Movement and Health*, 17(2), 302-311.
5. Тлостанова, М.В. Транскультурация как модель социокультурной динамики / М. В. Тлостанова. // Вопросы социальной теории. - 2011. - № 8 - С. 126-133 - 5 т.
6. Резник, Ю.М. Философия в поисках смысла: рефлексия иного и инаковости / Ю. М. Резник // Личность. Культура. Общество. - 2017. - № 3-4. - С. 247-279. - 19 т.
7. Ж.Н. Сабирова, Г.К. Шугаева және басқалары. Инклюзивті топтағы балалармен қарым-қатынас мәдениеттілігін қалыптастыру. //Қарағанды университетінің Хабаршысы.